

O‘ZBEK AYOLLAR NUTQINING YOSH JIHATDAN XOSLANISHI

Abdurasulova Dilnoza

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU doktoranti

Annotatsiya: Maqolada ayollar nutqi yosh xususiyatiga ko‘ra qizlar nutqi, o‘rta yoshli ayollar nutqi va katta yoshli ayollar nutqiga ajratilib tahlil qilingan. Shuningdek, o‘zbek ayollari nutqida keng qo‘llaniladigan so‘zlarga munosabat bildirilib, ularning yosh bilan bog‘liq o‘ziga xos jihatlari misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Muloqot, ayollar nutqi, nutqiy ta’sirchanlik, qizlar nutqi, o‘rta yoshli ayollar nutqi, katta yoshli ayollar nutqi, nutqiy akt.

Annotation: In the article, women's speech is analyzed, divided into girls' speech, middle-aged women's speech and older young women's speech according to young opportunities. Also, the attitude towards the words that are widely used in the speech of Uzbek women is expressed, and their specific aspects related to age are revealed with the help of examples.

Keywords: Communication, women's speech, age attitude, speech effectiveness, girls' speech, middle-aged women's speech, adult women's speech, speech act.

Til kishining dunyoqarashi, xulq-atvori, tabiati, madaniyati, tarbiyasi, ijtimoiy holatini aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Nutqning tabiati o‘zgaruvchan bo‘lib, bu holat quyidagi omillar ta’sirida yuz beradi:

- 1) so‘zlovchining yoshi;
- 2) so‘zlovchining gender jihati;
- 3) so‘zlovchining ijtimoiy mavqei.

Shuningdek, muloqot ishtirokchilarining nutqi ularning hududiy xosligi, mehnat faoliyati va qanday fe‘l-atvorini namoyon etuvchi vosita hamdir. Kishilarning yoshiga ko‘ra farqlanishi ularning nutqida ham aks etadi. Bunday farqlanish har bir millatning milliy o‘ziga xosligini namoyon etadi. Demak, insonning nutqi ham uning yoshi haqida ma’lumot beradi.

Jamiyatda ayollar nutqi ijtimoiy mavqeyi va yosh darajasiga ko‘ra ham bir-biridan farqlidir. Ayollar nutqi ko‘pincha ularning tabiati, hududiy xoslanishi, milliy urf-odatlar, kasbiy faoliyati, faoliyat turi, ijtimoiy muhitning ta’siriga ko‘ra farqlanadi. Ayollar nutqini yosh darajasiga ko‘ra qizlar, o‘rta yoshli ayollar va katta yoshli ayollar nutqi kabi guruhlarga ajratish mumkin.

1. Qizlar nuqi:

- 1.1. Kichik yoshdagi qizlar nutqi (4-5 – 9-10 yosh).
- 1.2. O‘smir qizlar nutqi (11-12 yosh).
- 1.3. O‘spirin qizlar nutqi (14-15 yosh).
- 1.4. Balog‘at yoshiga yetgan qizlar nutqi (16-17 – 30 yoshgacha).
2. O‘rta yoshli ayollar nutqi (32-35 – 50 yoshgacha).
3. Katta yoshli ayollar nutqi (50 va undan yuqori yoshgacha).

Qizlar, o‘rta yoshli va katta yoshli ayollar nutqi bir - biridan farqlanadi. Masalan, o‘smir qizlar nutqi hissiyotga boyligi bilan ajralib turadi: – **O‘rtoqjon**, – dedi, – otam avrodda o‘tirib qoldi, shekilli, shunaqa odati bor. Endiyoq kirib kelsa kerak. Xafa bo‘lmang-a? (Cho‘lpon, Kecha va kunduz.) Abdulhamid Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanidan olingan mazkur mikromatn mazmunini shunday izohlaydi: Bu so‘nggi kalta jumlaning aytilishidagi samimiyat bir-biri bilan yaqin o‘rtoq tutishgan yosh qizlardagina bo‘ladi. “Xafa bo‘lmang-a?” deb turgan vaqtida Zebining yuzini ko‘rish kerak edi, bir qo‘lida supurgi, bir qo‘li tizzasida, supurgi ham yerdan uzib olingan emas, faqat bosh yuqori ko‘tarilganu, butun vujud Saltning ixtiyorida! Ko‘ngil, orzu, sevgi, sevinch...bular hammasi Saltiga tomon

uchadi, unga tomon otiladi, uni o‘rab, uni aylantirib, uni quchadi! Zebining yuzlaridagi – o‘yday tiniq va quyoshday yorug‘ bu holat moddiy haqiqatlar qadar ochiq ko‘rinardi.

Qizlar o‘rtasida dugon, dugosh, o‘rtoq kabi murajaat shakllarini qo‘llash bilan birga jonim, asalim kabi so‘zlardan ham keng foydalaniladi: “–Voy, aylanay! Enaxon, **jonim** o‘rtog‘im! Bormisiz? – deb paranjisini olib Salti yugurdi. (Cho‘lpon, Kecha va kunduz.)

– **Asalim**, qalaysiz? Tabriklayman, farzand muborak bo‘lsin! (Sotvoldiyeva Mahliyo, 29 yosh)

Qizlar nutqida keng uchrovchi asalim, jonim ifodalari ular o‘rtasidagi samimiy munosabatdan ko‘ra nutqni ishonchli, jozibador tarzda aks ettirish uchun ishlatiladi va ko‘pincha bu holatning soxta mulozamat ekanligi tinglovchiga sezilib turadi.

Qizlar nutqi fonetik jihatdan katta yoshli ayollar nutqidan ancha qisqa, keskin, pauzasiz bo‘lishi bilan ajralib turadi. Nutqiy muloqot jarayonida qizlar tomonidan ismlarning qisqartirib ifodalanish holatlari ham ko‘p kuzatiladi. Masalan, Mohidil – Mohi, Nozima-Nozi, Nazokat-Nazo, Gulnoza- Guli, Madina-Madi.

– **Madi**, qachon kelasan Toshkentga, bolachalaring bilan kelasanmi? (Raxmonova Zilola, 28 yosh)

Muayyan darajada bosiqlik, mulohazalilik, so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llash va shu bilan birga fikrni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalamasdan implakatura birliklari orqali aks ettirish ayollar tabiatiga xos xususiyatlar hisoblanadi. Masalan: - Oydinko‘ldagi Xalfa eshonimizning kichik qizlari bir-ikkita o‘rtog‘ini “bahorlashib kelinglar”, deb chaqirtirgan ekanlar. Shularning bittasi Zebi, yana bittasi uning o‘rtog‘i Saltanatxon ekan. Saltanatxon aravani qo‘shirib qo‘yib, o‘zi Zebini aytgali kelibdi. “Yo‘q”, desak qanday bo‘ladi. (Cho‘lpon, Kecha va kunduz.)

Matnning keyingi qismida Qurvonbibining qizini mehmonga yuborish maqsadiga erishish uchun yolg‘on ishlatgani anglashiladi. Zebining: “Enam gapga usta. Eshondan tushganini ko‘ring. Eshon desangiz, otam o‘lganini ham bilmaydi” – deyishi, Qurvonbibi erining nozik tomonini bilgani uchun eshon nomini qo‘shgani ma‘lum bo‘ladi. Qurvonbibiga bu o‘rinda rost so‘zlash muhim emas. Uning uchun muhimi ruxsat olishdir. Hayotiy tajribaga ega bo‘lgan, yaqinlarining fe‘l-atvorini yaxshi biladigan ayollar nutqida yolg‘on so‘z bilan maqsadiga yetishishni muallif mahorat bilan ko‘rsatib bergan.

Katta yoshli ayollarga xos hayotiy tajriba, salobat, pand-nasihat tarzida muloyimlik bilan so‘zlash, hikmatli so‘zlarni qo‘llash, olqish, duo mazmunidagi qarg‘ishlardan foydalanish xususiyatiga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, ular pand-nasihat qilish orqali nutqiy ta‘sirchanlikka erishadilar. Bu hodisa ayniqsa, o‘zbek ayollari nutqida ko‘p uchraydi. Ular nasihatimiz fikrlarni uzun jumlar orqali ifodalaydilar, rivoyatlar, hadislardan olingan misollar bilan fikrni asoslab, nutqning ishonchliligini oshiradilar. Katta yoshdagi o‘zbek ayollarining uzundan uzun duo qilishi esa shu xalq mentalitetiga xos xususiyatdir. Suhbatdosh sha‘niga duo qilish, aksariyat hollarda, yoshi ulug‘ o‘zbek onaxonlari nutqida kuzatiladi¹.

Husniya hammaga qulluq qilib ta‘zimga egildi:

– Ilohi omi-in! – Oyim kosovdek qo‘llarini fotihaga ochdi. – Omon-eson kelganing rost bo‘lsin, bolam! Jumla-mo‘minni dilidagi niyatiga yetkazsin. U dunyoyu bu dunyo urush bo‘lmasin! Suv balosidan, o‘t balosidan, tuhmat balosidan yaratgan Egamning o‘zi asrasin! (O‘.Hoshimov, Hadikli tushlar.)

O‘zbek ayollari nutqining ayrim xususiyatlari yuzasidan tadqiqot o‘tkazgan Sh.Iskandarovaning fikriga ko‘ra, “aylanay”, “o‘rgulay”, “girgitton”, “qoqindiq” singari so‘zlar ijobiy ma‘no nozikligini ifodalovchi leksik vositalar hisoblanadi, ular ko‘proq keksa

¹ Каримова З.Г., ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари. Ф.ф.д. (DSc) дисс.. 2020

ayollar tomonidan nutqiy odatning turli vaziyatlarida qo‘llanadi². Yoshi katta ayollar nutqida barakalla, balli, yashang, aylanay, qoqindiq kabi ijobiy ma‘no ifodalovchi so‘zlar faol qo‘llanadi.

– **Aylanay**, qizim, nahotki boshingga davlat qushi qo‘nsa-yu, uni kaltaklab, o‘zing quvlasang! (Hamza, “Boy ila xizmatchi”)

– **Aylanay**, bolam, patiringni yop! Kechga qolayotirsiz. Bu siz aralashadigan ish emas! (Cho‘lpon, Kecha va kunduz.)

Aylanay, o‘rgilay so‘zlari suhbatdoshning jinsi yoki yoshidan qat‘i nazar, ularga nisbatan qo‘llanadi bu orqali nutqiy ta‘sirchanlikni ta‘minlashga erishiladi. Kuzatuvlarimiz davomida aniqlanishicha, bugungi kunda mazkur birliklar o‘rta yoshli ayollar va yosh onalar nutqida ham ko‘p ishlatiladi. O‘rgilay, o‘rgilib ketay, onang (buving, xolang, amming va h.) o‘rgilsin, aylanay, aylanib ketay, onang (buving, amming va h.) aylansin kabi erkalash ma‘nosida qo‘llanuvchi so‘zlar o‘rta yoshli ayollar nutqida ham keksa ayollar nutqida ham birdek ishlatiladi.

Aksariyat o‘zbek ayollari ko‘nglining ochiqligi, so‘zga chechanligi, dilkash va dilbarligi bilan boshqa xalq ayollaridan ajralib turadilar. Ayniqsa, inson ko‘nglini asrash, unga muloyimlik bilan yo‘l topish bobida o‘zbek ayollarining oldiga tushadigani kam topiladi³. Ayollar nutqini o‘rganishda ularning yosh xususiyatlariga alohida e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Qizlar, o‘rta yoshli va keksalar ayollar nutqidagi til belgilarining tadqiq etilishi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu holat ularning nutqida milliylik, o‘zbek tilining ifodali imkoniyatlarini namoyon etadi. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, ayollar nutqining ilmiy jihatdan tadqiq etilishi zamonaviy o‘zbek tilshunosligida amaliy yechimini kutayotgan masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Курбонова М.А. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: ф.ф.номз. ...дисс. – Тошкент, 2009.
2. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. – Фарғона: 2021.
3. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ оdatининг мулоқот шакллари. Филол. фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореферати. – Самарқанд, 1993. – 26 б.
4. Каримова З.Г. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари. Ф.ф.д. (DSc) дисс.. 2020
5. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, 2017. – 271 b.

² Искандарова Ш. Ўзбек нутқ оdatининг мулоқот шакллари. Филол. фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дис. автореферати. – Самарқанд, 1993. – Б. 19

³ Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. – Фарғона: 2021. – Б. 185